

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Cilt: 12 Sayı: 67 Yıl: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Volume: 12 Issue: 67 Year: 2019
www.sosyalarastirmalar.com
Issn: 1307-9581

Doi Number:
http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2019.3729

KENAN EVREN'İN 12 EYLÜL SONRASI DARBEYE MEŞRUIYET KAZANDIRMA SÖYLEMLERİ

*KENAN EVREN'S DISCOURSES ON LEGITIMIZING THE COUP AFTER 12 SEPTEMBER**

Esra TÜRE**

Öz

12 Eylül 1980 tarihinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren önderliğinde gerçekleştirilen askeri darbeyle birlikte Türkiye'de yeni bir siyasi yapılanma süreci yaşanmıştır. Bu süreçte Evren'in, hem darbeyi hem de siyasi uygulamaları meşrulaştırma yönünde ifadelerinin olduğu görülmüştür. Evren, Anadolu gezilerinde halka hitaben yaptığı konuşmalarda gittiği bölgenin siyasi, kültürel ve ekonomik konularına da değinmekle birlikte darbenin gerekçelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Halk darbeye olumsuz bir tepki göstermemesine rağmen Evren, konuşmalarında darbeye, Milli Güvenlik Konseyi'ne ve Konsey'in uygulamalarına halkın desteğini sağlamak istemiştir. Evren, halk desteğini sağlamaya çalışırken söylediklerinin dikkate alınmaması halinde 12 Eylül öncesi koşullara dönülebileceği ihtimalini tehdit unsuru olarak öne sürmekten de çekinmemiştir. Bu çalışmada Evren'in, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden 6 Kasım 1983 seçimlerine kadar gerçekleştirdiği Anadolu gezilerinde darbeyi meşru hale getirme çabaları ve bunu sağlamak için kullandığı argümanlar, söylemler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Meşrulaştırma, Milli Güvenlik Konseyi, Kenan Evren.

Abstract

A military coup was conducted under the leadership of the Chief of General Staff Kenan Evren in Turkey on 12 September, 1980. Following the coup, a new political structuring process was experienced. In this process, it was seen that Evren had used expressions to legitimate both the coup and political implementations. In his speeches addressed to the public during his travels in Anatolia, Evren also mentioned the political, cultural and economic issues of the region he went to and tried to reveal the reasons for the coup. Although the public did not a negative react to the coup, Evren wanted to provide public support with his speeches to the coup, the National Security Council and the Council's implementations. While trying to provide public support, Kenan Evren did not hesitate to put forward as a threat factor the possibility of returning to pre-September 12 conditions if his words were not taken into consideration. In this study, Evren's efforts to legitimize the coup during his travels in Anatolia from 12 September 1980 military coup to 6 November 1983 elections and the arguments, discourses he used to achieve this were examined.

Keywords: 12 September 1980 Militarycoup, Legitimation, National Security Council, Kenan Evren.

* Bu çalışma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi tarafından PYO.FEN.1904.18.008 proje numarası ile desteklenmiş ve Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde devam etmekte olan *12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Sonrasında Ara Rejim Döneminde Türkiye'de Siyasal Hayat (1980-1983)* başlıklı doktora tezinden türetilmiştir. Ayrıca çalışma, 1-3 Kasım 2019 tarihlerinde Şanlıurfa'da düzenlenen 6. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulan ve kongrenin sadece özet kitabında yayımlanmıştır.

** Doktora Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, esrature.5520@gmail.com

GİRİŞ

12 Mart Muhtırası'ndan sonra 6 Nisan 1973 tarihinde yapılan cumhurbaşkanlığı seçimi, askeri vesayet ve 12 Mart rejiminin sona ermesi açısından önem taşımaktadır. Genelkurmay Başkanlığı'ndan istifa ederek seçime katılan Faruk Gürler, seçimde saf dışı bırakılmış ve Emekli Oramiral Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Belge, 2014, 640, 641). Aynı yıl yapılan genel seçimlerden itibaren Türkiye'de siyasi istikrar sağlanamamış ve 12 Eylül sürecine kadar koalisyon hükümetleri veya azınlık hükümetleri kurulmuştur. Siyasal istikrarsızlıkta birlikte sosyal ve ekonomik yapıda da istikrar sağlanamamıştır. Bunlar ve çalışmamızda değineceğimiz dış etkenler neticesinde ordu, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren önderliğinde toplumsal huzuru sağlama adına 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile yönetime el koymuştur (Resmi Gazete, S. 17103, 12 Eylül 1980). Böylece asker vesayetinde yaklaşık 3 yıl 3 ay süren bir ara rejim dönemi yaşanmıştır. Demokratik işleyişin rafa kaldırıldığı bu dönemde Evren'in darbeyi ve darbe sonrasındaki uygulamaları meşrulaştırmak için ifadeler kullandığı görülmüştür. Evren, meşrulaştırma söylemlerini özellikle halka hitaben yaptığı konuşmalarda kullanmıştır. Bu nedenle Evren'in 12 Eylül 1980 askeri darbesinden 6 Kasım 1983 genel seçimlerine kadar, mevcut olan 67 ilin tamamında ve birçok ilçede halka hitaben yaptığı tüm konuşmalar incelenmiştir. Evren'in Anadolu gezileri ve halka hitaben konuşmaları, ulusal basından seçtiğimiz Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet, Tercüman ve Günaydın gazeteleri aracılığıyla takip edilmiştir. Çalışmanın diğer kaynaklarını ise Resmi Gazete, Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, araştırma ve tetkik eserler oluşturmuştur. İncelemeler neticesinde görülmüştür ki Evren'in darbeyi meşrulaştırma söylemleri 7 Kasım 1982 referandumuna kadar etkili olmuştur. Ancak belirtilmelidir ki bu sürece kadar gerçekleştirilen uygulamalar demokrasiden yoksun bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Halkın iradesine sunulan referandum dahi askeri yönetim lehine tek yanlı propaganda sonucunda yapılmış¹ ve renklerinden dolayı oy pusulalarının görünürlüğü endişesi, sandık başında bekleyen asker,² vatandaşı irade dışı oy vermeye itebilmiştir. 6 Kasım 1983 seçimlerinde ise askeri yönetimin öne çıkardığı Milliyetçi Demokrasi Partisi (Evren, 1991, 137) yerine sivil nitelik taşıyan Anavatan Partisi'nin seçimlerden birinci çıkması (Resmi Gazete, S. 18221, 14 Kasım 1983), halkın gerçek iradesinin tecellisi olarak değerlendirilebilir. Fakat seçimlere katılabilen üç partinin de Milli Güvenlik Konseyi'nin vesayeti ve icazetiyle oluşturulduğu unutulmamalıdır.³

1. 12 Eylül Öncesinde Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Durum

12 Eylül 1980 askeri darbesini ve darbe sonrasında yaşanan siyasi ve toplumsal değişimi değerlendirebilmek için 12 Eylül öncesi sürecin bilinmesi gerekir. Öncelikle ülke ekonomisine bakıldığında 1970'lerden itibaren artan bir enflasyon görülmektedir. 1974 yılında dünya petrol fiyatlarının dört kat artması akaryakıt fiyatlarının da artmasına neden olmuş, petrol için yapılan harcama bütün ihracat gelirinin yarısına denk gelmeye başlamıştır. Hükümet ekonomik sıkıntıya çözüm olarak kısa vadeli dış borçlanma yoluna gitmiş, ancak bu durum kısır döngü haline almış ve

¹ Milli Güvenlik Konseyi'nin 21 Ekim 1982 tarihinde yayınladığı 71 No.lu karar ile Anayasayı devlet adına resmen tanıtma görevi Devlet Başkanı Kenan Evren'e verilmiştir. Kenan Evren Anayasayı tanıtma görevini 24 Ekim-5 Kasım 1982 tarihleri arasında Radyo-Televizyonda ve bazı illeri ziyaretleri sırasında yapacağı konuşmalar ile gerçekleştirecektir. Konsey, 70 Sayılı kararın birinci maddesinin (b) fıkrasına 4. bendi eklemeyi gerekli görmüştür: "Parlamentar demokratik rejime sağlıklı ve güvenli bir biçimde süratle geçebilmeyi sağlamak amacı ile Anayasanın geçici maddeleri ile Devlet Başkanının Radyo-Televizyonda ve yurt gezilerinde yapacakları Anayasayı tanıtma konuşmaları hiçbir surette eleştirilemez ve bunlara karşı yazılı veya sözlü herhangi bir beyanda bulunulamaz." Bkz. Milli Güvenlik Konseyi Kararı. *Resmi Gazete*, S. 17845, 21 Ekim 1982, ss. 1, 2.

² 23 Eylül 1982 tarihinde Danışma Meclisi'nde yapılan görüşmede referandumda kullanılmak amacıyla beyazın üzerinde kabul mavinin üzerinde ret yazan iki oy pusulası ve bu renklerin dışarıdan görülmesini engelleyecek zarfların hazırlanmasına karar verilmiştir. Bkz. *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C.10, B.156, 23 Eylül 1982, ss. 857, 870.; Ancak dönemin gazete yazarlarından Oktay Ekşi, zarfların oy pusulasının renklerini gösterecek kadar ince bir kağıttan yapılmış olduğunu belirtmiştir. Bkz. Oktay Ekşi ile röportaj: Dursun, *12 Eylül Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler*, s. 201.; Bu nedenle başında askerlerin nöbet tuttuğu seçim sandığına ret yazan koyu mavi oy pusulasını atmak cesaret gerektiren bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Aydın ve Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, s. 334.

³ Seçimlere girme hakkı elde eden Milliyetçi Demokrasi Partisi, Anavatan Partisi ve Halkçı Parti, Milli Güvenlik Konseyi'nin icazetini almış partilerdir. Milliyetçi Demokrasi Partisi'nin Milli Güvenlik Konseyi tarafından oluşturulmasının yanı sıra Turgut Özal ve Necdet Calp de parti kurabilmek için Kenan Evren'den ve Milli Güvenlik Konseyi'nden müsaade istemiştir. Zira Evren, kendilerinden müsaade alınmadan kurulacak partilerin kapatılabileceğinin bilindiğini belirtmiştir. Koalisyonu engellemek için seçimlere üç partinin girmesini isteyen Evren böylece sağda iki, solda bir partiye müsaade ettiklerini ifade etmiştir. Bkz. Evren. *Kenan Evren'in Anıları*, ss. 150, 151.; "12 Eylül Belgeseli", <https://youtu.be/3UBjF4aaMgo>, (19.06.2019).

gelecek hükümetleri de sıkıntıya sokmuştur (Akşin, 2018, 271, 272). 1979 yılına gelindiğinde petrol sıkıntısı daha da ileri boyutlara ulaşmıştır. Benzin istasyonlarında kilometrelerce uzunlukta kuyruklar oluşmaya başlamış ve yakıtta “karne uygulaması” getirilmiştir. Temel ihtiyaç malları olan tüp, yağ, ilaç gibi maddeleri piyasada temin etmek zorlaşmıştır (Birand,1984, 71). Başbakan Süleyman Demirel, artan ekonomik sorunlara çözüm sağlayabilmek için yapısal uyum paketi hazırlatmıştır. Başbakanlık Müsteşarlığı’na ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşar Vekilliği’ne getirilen Turgut Özal’ın teknik başkanlığında “24 Ocak Ekonomik Kararları” uygulamaya konulmuştur. Uluslararası Para Fonu ile yürütülen çalışmalar sonucunda alınan kararlar, bir anlamda kemer sıkma programı anlamına gelmekteydi (Dilek, 2014, 361, 362). Yeni ekonomik paket ile 1980’lere kadar uygulanmış olan ithal ikameci model yerine dışa açılan ve ihracata dayanan bir ekonomik yapı oluşturulmak istenmiştir (Öztürk vd., 2008, 18). 24 Ocak Kararları’nın ilan edilmesinin ardından Özal’ın ordu komuta heyetine, alınan ekonomik önlemlerin niteliği hakkında bilgi vermesi dönemin dikkat çeken gelişmelerinden biri olmuştur. Askerlerin darbe yapma isteklerinin hissedilmeye başlandığı yönündeki düşüncenin Özal’ı onay arama hareketine yönelttiği düşünülmektedir. Özal’ın, bu davranışıyla askerler nezdinde sorunların üzerine gidildiğine dair bir kanaat oluşturmak istediği muhtemel değerlendirmeler arasındadır (Aydın ve Taşkın, 2017, 311).

12 Eylül öncesinde toplumsal yapıya baktığımızda siyasi kutuplaşmanın hakim olduğu bu dönemde toplum “biz ve onlar”, “emperyalizmin uşakları ve karşıtları”, “ilerici ve gericiler”, “faşistler ve komünistler” gibi ideolojik olarak bölünmüştür (Yeniçeri, 2010, 20). Siyasi krizin yanı sıra toplumsal yapıda meydana gelen hızlı nüfus artışı ve köyden kente yapılan göçler de toplumsal dengeyi bozmuştur. Genel anlamda sağ ve sol olarak nitelendirilen bölünmede sağ yelpazede yer alan ülkücüler, devletin komünistlerin saldırısına maruz kaldığını ve komünistler idareyi ele geçirirlerse ülkede Sovyet-Rus hâkimiyetinin başlayacağını iddia etmişlerdir (Ünal, 2010, 109). Milliyetçi hareketin eylemlerinde ve söylemlerinde öne çıkan argümanlar arasında, 12 Eylül öncesinde devletin otorite boşluğu yaşadığı ve artan anarşi yüzünden Türkiye’nin bölünmesini ve parçalanmasını engellemek amacıyla mücadele verdikleri yer almıştır (Turhan, 2016, 12). Sol yelpazede yer alan Sosyalist ve devrimci gençlerin eylem gerekçelerinde ise faşizm yer almıştır. Devrimci örgütler faşizmi ele alırken emperyalizmle olan bağlantısını vurgulayarak faşizmin merkezinde tekeli burjuvazinin yer aldığını belirtmişlerdir. Böyle bir durumda devlet, küçük bir azınlığa sahip olan en zengin ve tekelleşmiş burjuvazinin elindedir. Devrimcilere göre Türkiye’de faşizmin yenilmesi ve demokrasinin kazanması için tekeli burjuvaziyi iktidardan uzaklaştıracak politik bir mücadelenin başarıyla sonuçlanması gerekmektedir. Devrimci gençler, faşizme karşı yürüttükleri mücadeleyi demokrasinin korunması için değil, demokrasinin elde edilmesine yönelik olarak nitelendirmişlerdir. Devrimcilerin, bu amaçları doğrultusunda halkı demokratik hak ve özgürlüklere sahip çıkmaya, faşizme karşı demokrasi istemeye çağırımları, eylemlerinin hareket noktasını oluşturmuştur (Müftüoğlu, 2000, 406-416). İdeolojik çatışmaların ve şiddet eylemlerinin bilançosu oldukça ağır olmuştur. 1970 ve 1980 yılları arasında ülkede politik şiddet olağanüstü sayılara ulaşmıştır. Sadece 1978 yılında 4.000’den fazla siyasi şiddet eylemi yaşanmıştır. 1980 yılına gelindiğinde siyasi çatışmaların sonucunda ölenlerin sayısı her ay ortalama 183’ü bulmuştur (McFadden, 1985, 70). 12 Eylül askeri darbesinden önceki son iki yılda 5.241 kişi yaşamını yitirmiş, 14.152 kişi yaralanmıştır (Resmi Gazete, S. 17103, 12 Eylül 1980).

12 Eylül öncesi sürece uluslararası konjonktürden bakıldığında ise olayların sadece Türkiye’de cereyan eden siyasi krizlerle açıklanması oldukça yetersiz kalmaktadır. 1970’li yılların sonunda meydana gelen iki önemli olay Doğu-Batı Bloku arasındaki ilişkilerde gerginliğe ve bölgesel güvenlik sorununa neden olmuştur. 1 Şubat 1979 tarihinde İran’da Batı yanlısı Şah yönetiminin yıkılarak Humeyni’nin yönetime gelmesi ve 1979 yılının Ağustos ayında Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a müdahalesi sonucunda Afganistan’da Sovyet yanlısı bir yönetim kurulması tüm dengeleri bozmuştur (Dursun, 2005, s. 61). İran’da iktidara Humeyni’nin gelmesiyle birlikte hem emperyalizmin güvendiği kale yıkılmış hem de radikal İslam güç kazanmaya başlamıştır. Bölgede radikal İslam’ın etkin olmaya başlaması, Sovyetler Birliği’nin Afganistan’a girerek Güneybatı Asya yolunu açma ihtimali ve İran’da Kürt ulusal hareketinin hız kazanması emperyalizm için ciddi bir tehlike oluşturmuştur. Bu noktada Türkiye, emperyalist güçlerce Ortadoğu’nun yeni jandarmalığına en uygun aday olarak görülmüştür (Başkaya, 1991, 188). Ancak 8 Ocak 1980 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı’ndan Ankara’ya gelen Matthew Nimetz, ABD’nin Türkiye için planladığı bölgesel rolü Milli Selamet Partisi destekli Demirel

azınlık hükümeti ile gerçekleştiremeyeceklerini anlamıştır (Ahmad, 2015, s.364). Darbeden sonra hazırlanan rapora göre destekledikleri ideolojilerin demokratik yollarla iktidara gelmesinin mümkün olmadığını gören dış güçler, “böl ve parçala” metoduyla ülkeyi kargaşa ortamına sürüklemişlerdir (MGK Genel Sekreterliği, 1981, 215).

Ülkede cereyan eden siyasi, ekonomik ve toplumsal krizler komutanlarda memnuniyetsizlik yaratmaya başlamış ve darbe gerekliliği 1978 yılının sonlarından itibaren konuşulmaya başlanmıştır (Birand, 1984, 69). 1979 yılının sonlarına doğru ise ordunun parlamenter rejime müdahalesi açık olarak görülmüştür. 13 Aralık 1979 tarihinde Brüksel’deki NATO toplantısından sonra İstanbul’a dönen Evren, I. Ordu Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ ve bütün kuvvet komutanlarıyla bir araya gelerek askeri darbe konusunu görüşmüştür. Görüşme neticesinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e “uyarı mektubu” verilmiştir. Komutanlar uyarı mektubunda “ülkedeki terör ve kargaşa ortamının orduda yarattığı rahatsızlıktan” şikâyet ederek “anayasal kuruluşları göreve davet” etmişlerdir (Birand, 1984, 132-140; Milliyet, 3 Ocak 1980). Ancak Başbakan Demirel, komutanların şikâyet ettikleri konuların önceki hükümetin eseri olduğunu ileri sürerek kendisini uyarı mektubunun muhatabı olarak görmemiştir. 6 Nisan 1980’de Cumhurbaşkanı Korutürk’ün görev süresi dolması üzerine Cumhurbaşkanlığı seçimi yapılmıştır. Ancak aylar süren seçim turlarında hiçbir adayın Anayasa’da belirtilen sayıya ulaşamaması nedeniyle Cumhurbaşkanı seçilememiş ve siyasi kriz artmıştır (Aydın ve Taşkın, 2017, 311, 312). Tüm bu gelişmeler üzerine 1980 yılının Mayıs ayında Evren tarafından darbe için hazırlık talimatı verilmiş ve “Bayrak Harekâtı” adı verilen darbe planı hazırlanmıştır (Evren, 1990, 442-461). 12 Eylül 1980 tarihinde saat 04:00’da fiiliyata geçirilen Bayrak Harekâtı planı ile ordu darbeyi gerçekleştirerek yönetime el koymuştur (Aydın ve Taşkın, 2017, 317-319).

Dış ve iç faktörlerin etkisi sonucunda 12 Eylül 1980 tarihinde Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren başkanlığındaki Milli Güvenlik Konseyi’nin yönetime el koymasıyla birlikte Türkiye’de yeni bir siyasi yapılanma süreci başlamıştır. Zira darbeyle birlikte parlamento ve hükümet feshedilmiş, siyasi partiler kapatılmış ve siyasal faaliyetler yasaklanmıştır (Resmi Gazete, S.17103, 12 Eylül 1980). Askeri yönetimin vesayeti altında Kurucu Meclis oluşturulmuş (MGK Tutanak Dergisi, C. , B. 61, 583), 7 Kasım 1982 referandumuyla (Tercüman, 7 Kasım 1982) hem yeni anayasa kabul edilmiş hem de alternatifsiz olarak Evren’in cumhurbaşkanlığı onaylanmıştır (Resmi Gazete, S. 17863, 9 Kasım 1982). Akabinde parlamenter sisteme geçişin adımları olarak yeni Siyasi Partiler Kanunu (Resmi Gazete, S.18027, 24 Nisan 1983)ve Milletvekili Seçimi Kanunu (Resmi Gazete, S.18076, 13 Haziran 1983) hazırlanmıştır. 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan milletvekili genel seçimlerinin (Tercüman, 6 Kasım 1983) ardından Özal liderliğinde sivil hükümetin kurulmasıyla birlikte ara rejim dönemi sona ermiştir (Tercüman, 14 Aralık 1983).

2. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi Sonrasında Anadolu Gezilerinde Kenan Evren’in Darbeyi Meşrulaştırması

12 Eylül darbesi 1960 ve 1971 darbelerinden farklı olarak siyasal bir partinin veya örgütlü bir sosyal grubun desteğine sahip değildi. Bu nedenle halkın orduyu desteklemesi (Karpat, 2010, s.229) ya da Evren’in bu desteği sağlaması önemliydi. Bu kapsamda Evren, halka hitaben konuşmalarında sık sık darbeyi nasıl gerçekleştirdiklerini ve darbe için gerekçe teşkil eden şartları izah etme çabası içine girmiştir. Darbeye en büyük dayanak noktası olarak Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesini ve “halkın isteği” söylemini sunmuştur. Evren, darbeden sonra elde ettiği koşulların ve yaptığı uygulamaların onay görmesini sağlamaya devam etmek için de halka darbeden sonra nasıl davranmaları gerektiği konusunda telkinlerde bulunmaya devam etmiştir.

Evren, Anadolu gezilerine başlamadan önce 12 Eylül darbesinin ardından Türk halkına yaptığı açıklamada darbe sürecine nasıl geldiğini ve darbeyi neden gerçekleştirmek “mecburiyetinde” kaldıklarını beyan etmiştir. Artan anarşi, terör, bölücülük ve can kayıpları, milletvekillerinin ve senatörlerin olaylara seyirci kalmaları, siyasi partilerin kendi çıkarları için iç gerilimi daha da artırmaları, iktidara gelen siyasi partilerin devlet kademelerini kendi görüşleri doğrultusundaki insanlarla doldurması ve bu durumun ülkede kamplaşmaya neden olması, İstiklal Marşı’na karşı yapılan saygısızlık, mezhep ayrılıklarının kışkırtılması, cumhurbaşkanlığı seçim krizi ve ekonomik bunalım Türk Silahlı Kuvvetleri’nin başlıca darbe gerekçelerini oluşturmuştur. Açıklamaya göre Türk Silahlı Kuvvetleri halkın refahını, mutluluğunu sağlamak, Atatürk ilkelerine yeniden güç ve işlerlik kazandırmak, devlet otoritesini tarafsız olarak yeniden tesis etmek üzere yönetime el koymak zorunda

kalmıştır (Resmi Gazete, S. 17103, 12 Eylül 1980). Belirtmek gerekir ki 12 Eylül darbesi, Evren'in ifadelerinde "yönetime el koyma" (Resmi Gazete, S. 17103, 12 Eylül 1980) "harekât" (Cumhuriyet, 3 Ekim 1980), "müdahale" (Cumhuriyet, 17 Eylül 1980), "Cumhuriyeti kollama ve koruma" (Milliyet, 17 Eylül 1980) sözcükleriyle tanımlanmıştır. Evren, 12 Eylül'ün tarih kitaplarındaki bir darbe olmadığını özellikle vurgulamıştır (Cumhuriyet, 17 Eylül 1980). Evren, 12 Eylül'ü nitelendirirken dahi darbeye meşruiyet kazandırmak istemiştir.

Gezilerine 2 Ekim 1980 tarihinde Van'dan başlayan Evren (Hürriyet, 3 Ekim 1980), gittiği bütün bölgelerde halka hitaben yaptığı konuşmalarına "hemşehrilerim" şeklinde bir hitap ile başlamıştır. Evren ilk olarak 12 Eylül öncesinde ülkede demokrasinin bozulduğuna dikkat çekerek bundan istifade eden dış güçlerin Türk gençlerini silahlandırdıklarını, gençlerin beyinlerini yıkadıklarını ve birbirlerini vurdurduklarını söylemiştir. Evren'in ifadesine göre Türk Silahlı Kuvvetleri bu olayların önlenmesi için her kademeye yapılması gerekenleri söylemiş ve uzun süre tahammül etmişti. Ancak söyleme yoluyla sonuç alamadıklarını düşünen Evren, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu olayları durdurmak ve "hakiki" demokrasiyi getirmek için 12 Eylül darbesini yapmak mecburiyetinde kaldıklarını ifade etmiştir. Evren bu mecburiyeti temellendirirken ve darbeye meşruiyet kazandırırken Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun⁴ kendilerine müdahale yetkisi verdiğini savunmuştur. Eğer ordu yönetime el koymasaydı ve biraz daha bekleyseydi Evren, ülkede bir iç savaşın yaşanacağını iddia etmiştir (Cumhuriyet, 3 Ekim 1980).

Darbenin gerekçelerine devam ettiğimizde Türkiye'yi 12 Eylül'e getiren etkenler arasında 1961 Anayasası'nın, Seçim Kanunu ve Partiler Kanunu'nun da yer aldığına dikkat çekilerek bunlarda değişikliğe gidileceği halka duyurulmuştur (Türkiye, 1981, s.55). Evren'in 15 Ocak 1981 tarihinde Konya'da yaptığı konuşmanın içeriği ise oldukça anlamlıdır. Zira Evren, 12 Eylül öncesinde dini inançların istismar edildiğini, laikliğin dinsizlik olmadığını halka izah etmeye çalışmıştır (Cumhuriyet, 3 Ekim 1980). 12 Eylül'den kısa bir süre önce Konya'da din istismarına yönelik miting yapıldığını belirten Evren, buna müsaade edilemeyeceğini söylemiştir. Yani Silahlı Kuvvetlerin darbe gerekçelerinden biri halkın istismar edilmesinin önüne geçmek olmuştur. Evren'in tehlike olarak gördüğü bir diğer unsur ise komünizmdir. Evren'e göre Silahlı Kuvvetler biraz daha gecikseydi komünist teşkilatlar yönetimi ele geçireceklerdi. Açıklamaya göre darbe ile bu tehlike de önlenmiş (Tercüman, 16 Ocak 1981) ve milletin yegâne güvencesi olarak nitelendirilen Silahlı Kuvvetler, komünizmin ülkeye getirilmesine müsaade etmemiştir (Milliyet, 17 Ocak 1981). Evren, 12 Eylül öncesinde anarşi ve terörün ülkeyi yıkmak üzere olduğunu kanıtlayabilmek adına 12 Eylül'den 8 Şubat 1983'e kadar ele geçirilen 900 bin silahın olduğunu bildirmiştir. Bu silah sayısı Silahlı Kuvvetler mevcudunun dahi üzerindeydi (Hürriyet, 9 Şubat 1983).

12 Eylül askeri darbesinden sonra Evren, parlamenter düzene geri döneceğini sık sık belirterek kendilerinin de asli görevlerine döneceklerine vurgu yapmıştır (Cumhuriyet, 3 Ekim 1980). Darbeden sonra hemen gündeme gelen "demokrasiye dönme" konusu, Evren'in söyleminde "demokrasiyi yeniden kurmak" şeklinde ifade bulmuştur. Çünkü Evren, "demokrasiye dönme" ifadesini 12 Eylül öncesi duruma dönme ile özdeş tutmuştur (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1981). Bu noktada darbenin gerekçesi olarak gösterilen konulardan birini de siyasi partiler oluşturmuştur. Evren'in açıklamasına göre 12 Eylül öncesinde başlıca siyasi partiler kendi ideolojileri doğrultusunda sol terörist ve bölücüleri, sağ anarşist ve teröristleri himaye ederek desteklemişler, milleti bölmüşlerdir. Bu nedenle darbeye kutuplaşma durdurulmak istenmiş ve darbeden sonra da siyasi partiler feshedilmiştir (Günaydın, 20 Ekim 1981). Ayrıca Evren'e göre 12 Eylül öncesinde bir sürü "siyaset dolabı" çevrilmekteydi ve eski siyasi parti iktidarlarının çıkaramadıkları kanunlar 12 Eylül darbesi sonrasında çıkarılabilmıştır (Milliyet, 28 Ekim 1982). Ülkeyi darbe yapma noktasına getiren sorumlular arasında eski siyasilerin yer aldığı sık sık belirten Evren, yeni partileşme döneminde bu kişilere fırsat verilmeyeceğini de vurgulamıştır. Zira Evren, 12 Eylül darbesini sadece üç yıllık bir huzur için gerçekleştirmediklerini savunmuştur (Cumhuriyet, 8 Mayıs 1983).

Evren'in konuşmalarında bazı ifadeleri çelişkili olup darbeyi mecbur kaldıkları için mi yoksa istedikleri için mi gerçekleştirdikleri noktasında soru işaretleri yaratmaktadır. Evren 29 Ağustos 1982 tarihli Afyon konuşmasında Türk milletinin üstün vasıfları olduğuna değinerek ülkeyi 12 Eylül

⁴ Madde 35: "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumaktır." Bkz. Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetler Kanunu. Resmi Gazete, S. 10702, 9 Ocak 1961, s. 3000.

sürecine getiren etmenlerden biri olarak dış güçlerin Türk gençlerini kullanarak bu vasıfları yok etmeye çalıştıklarını göstermiştir. Evren'e göre Silahlı Kuvvetler, bir oyun olarak nitelendirilen bu olaylar karşısında çok sabretmiş ancak sabır duvarı aşılmaya darbe kaçınılmaz olmuştur (Tercüman, 30 Ağustos 1982). Evren'in tezine göre darbe gerçekleştirilmeyip sabredilmeye devam edilseydi ülke ellerinden kayıp gidecekti (Cumhuriyet, 31 Ekim 1982). Eğer darbe yapılmıyaydı Evren'in senaryosunda Türkiye için üç olası eylem yer almaktaydı. Birincisi, iç savaş çıkabilir, sağ veya sol gruplar iktidarı ele geçirebilirdi. Evren, böyle bir durumda solun daha güçlü olduğunu düşünmektedir. İkincisi, ordunun daha küçük rütbeli subayları bir "müdahale"de bulunabilirdi. Bu ihtimalleri kuvvet komutanları ile görüşen Evren üçüncü olarak, kendilerinin gerçekleştirecekleri bir "müdahale"nin yani darbenin tek çıkış yolu olduğuna karar vermiştir (Tercüman, 6 Mayıs 1981). Evren, 9 Nisan 1983 tarihli Aydın konuşmasında ise 12 Eylül'e gelinceye kadar çok sabrettiklerini bir kere daha vurgulayarak sonunda muratlarına erdiklerini beyan etmiştir. Genel olarak konuşmalarında darbeye mecbur kaldıklarını çeşitli yollarla meşru hale getirmeye çalışan Evren için bu defa kullandığı ifade, 12 Eylül'ün istenilen bir darbe olduğunu düşündürmektedir (Cumhuriyet, 10 Nisan 1983). Bu ifadesinden iki ay sonra Adapazarı'nda konuşan Evren, darbe yapmayı hiçbir zaman istemediklerini ancak mecbur kaldıkları savını bir kere daha dile getirmiş ve halktan buna inanmalarını beklemiştir (Cumhuriyet, 3 Temmuz 1983). Evren, anılarında yer alan ifadelerde bu konuya ilişkin olarak darbe için bıçak kemiğe dayanıncaya kadar sabretmekte kararlı olduklarını belirtmiştir. Çünkü darbe son çare olacaksa halk buna inanmalı ve kabul etmeliydi (Evren, 1990, 415, 428).

Evren, darbeyi meşru gösterme adına tarihteki kişileri ve olayları 12 Eylül ile ilişkilendirmeye çalışmıştır. 19 Mayıs 1919 ile 12 Eylül 1980 tarihleri arasında bağlantı kurarak her ikisinde yaşanan olaylarda milletin azim ve kararının yurdu iç ve dış güçlerin saldırısından kurtardığını ifade etmiştir. Bu beyan ile 12 Eylül'ün halkın arzusuna uyularak yapılması yanında 12 Eylül'ün başarısı da halka mal edilmiştir (Türkiye, 1981, 318,319). Evren 12 Eylül'den önce cereyan eden faşist, anarşist ve bölücü olayların vahametini halka gösterebilmek için milli mücadele döneminde vatanın bütünlüğüne ve milletin bölünmezliğine yöneltilen saldırıların 12 Eylül öncesinde de vuku bulduğunu savunmuştur (Türkiye, 1981, 412). Evren'e göre insanları buldukları makamlara akılları değil yaşanan hadiseler getirmektedir. Bu bağlamda kendisinin de cumhurbaşkanlığı makamına kadar gelişindeki süreçte hadiselerin etkin olduğunu vurgulamıştır. Tarihteki hadiseler ve hadiseler sonucunda öne çıkan karakterler konusunda Evren kendisiyle birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ü de örnek göstermiştir. Buna göre Gelibolu Muharebeleri ve Kurtuluş Savaşı Atatürk'ün tanınmasında nasıl rol oynadıysa 12 Eylül darbesi de Evren'in tanınmasında ve cumhurbaşkanı olmasında rol oynamıştır. Bu ifadesiyle Evren, 12 Eylül darbesine ve kendisine, ülkenin tarihsel süreci içerisinde önemli bir misyon yüklemek istemiştir (Cumhuriyet, 3 Temmuz 1983). 12 Eylül siyasi mühendisliğinin parçalarından biri olarak değerlendirilen bu tavırda Evren kendini "ikinci kurucu" şeklinde göstermeye çalışmıştır (Öztaş, 2018, 193). Evren'in kendi kendine böyle misyon yüklemesinin yanı sıra Atatürk'ün Milli Mücadelede oynadığı toplayıcı ve birleştirici rolün Milli Güvenlik Konseyi tarafından sağlanmasını bekleyenler de olmuştur (Kubalı, 1981, 4). Evren'in söylemlerinde 12 Eylül darbesiyle Mustafa Kemal Atatürk'ün ilişkilendirilmesi gözden kaçmamaktadır. Kullanılan ifadeye göre darbeye cumhuriyeti kollama ve koruma görevini gerçekleştiren Türk Silahlı Kuvvetleri, Atasına layık olduğunu ispatlamış ve cumhuriyet rejimine sahip çıkmıştır. Eğer darbe gerçekleştirilmeseydi zarar gören unsurlardan birinin de cumhuriyet rejimi ile Atatürk ilke ve inkılaplarının olacağı savunulmuştur (Türkiye, 1983, 346). Tarihsel ilişkilendirme hususunda Evren, bir din adamının düşüncelerini de aktarmıştır. Aktarıma göre din adamı, 12 Eylül darbesiyle Atatürk ilkelerinin amaçlandığını belirtmiş ve darbeyi Sakarya Savaşı'ndan sonra kutsallık taşıyan milli bir olay olarak değerlendirmiştir. 12 Eylül ile Atatürk devrimleri uçurumdan kurtarılmış, Türk milleti özgürlüğüne kavuşturulmuş ve Cumhuriyet felaketten korunmuştur(Hürriyet, 18 Ocak 1981).

Evren'in, halka hitaben konuşmalarında darbenin en önemli meşruiyet kaynağı olarak Türk halkını göstermesi dikkat çekicidir. Evren, 12 Eylül darbesinin beş kişinin kararı⁵ ile değil, milletin ve

⁵12 Eylül 1980 askeri darbesi ile yönetime el koyan Milli Güvenlik Konseyi, Başkan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren ve üyeler Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celalun olmak üzere 5 kişiden meydana gelmektedir.Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği görevine Orgeneral Haydar Saltık getirilmiştir. Bkz. Milli Güvenlik Konseyi'nin Bildirileri. *Resmî Gazete*, S. 17103, 12 Eylül 1980, s. 8.

Silahlı Kuvvetlerin her kademesindeki askerlerin kararı ile gerçekleştirildiğini vurgulayarak darbenin meşruiyetini Türk halkına dayandırmıştır. Bu açıklamaya göre Silahlı Kuvvetler sadece icra için düğmeye basmıştı, zira başka çıkar yol kalmamıştı (Milliyet, 15 Ekim 1980). Hatta daha da iddialı konuşan Evren, darbenin halkın beklentilerine cevap verebilmek için yapıldığını savunmuştur. Çünkü halkın huzur istediğini, kan dökülmesini istemediğini belirterek darbe ile bunu sağladıklarını ifade etmiştir (Milliyet, 20 Kasım 1980). Evren'in, konuşmalarında zaman zaman dikkat çekici bir yöntem kullandığı gözlemlenmiştir. Evren, yönetim aleyhinde propaganda yapıldığını, kendilerine "faşist generaller" denildiğini halkla paylaşmış ve faşist olmadıklarını izah etmiştir. Normalde Devlet Başkanı'nın kendi aleyhindeki gizli propagandaları halka duyurması sakıncalı bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ancak halkın içine karışan basının tespitine göre Evren'in halka karşı açık paylaşımlar içeren bu yöntemi halk nazarında olumlu ve inandırıcı bulunmuştur (Milliyet, 21 Ekim 1981).

Evren yaptığı konuşmalarda 12 Eylül'den sonra ülkede yaşanan olumlu gelişmelerin temelinde, sağlanan iç barışın ve can güvenliğinin önemine değinerek halktan bunu unutmamalarını istemiştir. Birçok konuşmada olduğu gibi 12 Eylül darbesi, topluma huzur ve güvenliği getiren bir eylem olarak sunulmuştur (Milliyet, 1 Ağustos 1983). Evren kendi yönetiminde yapılan her uygulamayı temellendirirken ve uygulamaların gerekçelerini halka arz ederken 12 Eylül öncesine dönülmemesi için yapıldığı şeklinde izahatta bulunmuştur (Cumhuriyet, 15 Ağustos 1983). Eğer askeri yönetimin uygun gördüğü düzenlemeler çerçevesinde hareket edilmezse Türkiye'nin kısa süre içerisinde 12 Eylül'den önceki noktaya döneceği iddia edilmiştir. Halkın 12 Eylül öncesine dönmekten endişe duyduğunu bilen Evren'in, gerçekleştirdiği uygulamaların kabul görmesinde ve meşruiyetini sağlamada çoğu zaman ülkenin 12 Eylül öncesine dönebilme riskini tehdit unsuru olarak öne çıkardığı görülmektedir (Hürriyet, 11 Nisan 1983). Uygulamaların tasvip görmesini sağlamak için 12 Eylül öncesine dönme riskinin öne sürülmesiyle birlikte Evren, oluşturduğu bu korkuyu yine halkı kullanarak gidermeye çalışmıştır. Buna göre ülke tekrar aynı duruma gelecek olursa bu toprakların sahibi olan halk başta olmak üzere, yardımcı güçlerin de yine ülkenin korunmasında etkin olacağını belirtmiştir (Milliyet, 18 Nisan 1982). Evren, 12 Eylül öncesindeki olayların tekrar yaşanmasına ve milletin aynı noktaya gelmesine göz yummayacakları uyarısını özellikle vurgulamıştır (Milliyet, 14 Mart 1983).

Ara rejim döneminde, yukarıda kısaca değindiğimiz gibi siyasi alanda birtakım düzenlemeler ve değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Bunlar arasında yeni anayasa ve cumhurbaşkanlığı için yapılan 7 Kasım 1982 referandumu ile 6 Kasım 1983 seçimleri halkın eğilimlerini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Referandum sonucuna baktığımızda %91'i aşan bir çoğunlukla anayasa kabul edilmiş ve Kenan Evren de cumhurbaşkanı olmuştur (Resmi Gazete, S.17863, 9 Kasım 1982). Evren, verilen oyların huzurun, güvenin, devlet otoritesinin sağlanması ve Atatürkçülük için verildiği değerlendirilmesinde bulunmuştur. Bu ifadeye göre Evren için 12 Eylül darbesi halk tarafından tasvip görmekle kalmamış, askeri yönetiminin getirdikleri de 12 Eylül öncesine dönme endişesiyle halkın kabulüyle sonuçlanmıştır (Cumhuriyet, 22 Kasım 1982). Evren'in 1983 yılındaki Anadolu gezilerindeki konuşmalarının ağırlık noktalarını eski partilerin eleştirilmesi, yeni siyasi partilerin ve siyasetçilerin desteklenmesi oluşturmuştur. Bu amaçla Evren referandumdan elde ettiği başarıya güvenerek siyasi partilerin oluşum sürecinde eski siyasilerin sözlerine kanılmaması gerektiğini, 12 Eylül'e ve yeni anayasaya inanan bir halkın eski siyasilerin sözlerine aldanmayacağını vurgulamış ve bir anlamda vatandaşları yeni siyasilere yönlendirme çabasında bulunmuştur (Milliyet, 11 Nisan 1983). Hatta Evren, bu süreçte de yine halka uyarıda bulunmuş ve 12 Eylül öncesi döneme dönülmemesi için halktan anayasa referandumunda nasıl evet demelerini istediye kapatılan siyasi parti mensuplarının telkinlerine de aldanmamalarını istemiştir (Tercüman, 27 Haziran 1983). Darbeyle birlikte 12 Eylül'den sonra gerçekleştirilen tüm uygulamaların halkın isteği ile gerçekleştirildiğini öne süren Evren, 6 Kasım seçimlerinde de son sözün halka ait olacağını vurgulamıştır (Hürriyet, 30 Nisan 1983). Evren gerçekleştirdikleri her şeyi halkın iradesi ve isteğine mal ederek 6 Kasım seçimlerinin de kendi beklentileri doğrultusunda sonuçlanmasını umut etmiştir. Ancak Milli Güvenlik Konseyi tarafından Turgut Sunalp liderliğinde kurulan Milli Demokrasi Partisi (Evren, 1991, 137) seçimlerde beklenen

başarıyı sağlayamamıştır.⁶ 7 Kasım referandumunu ve 6 Kasım seçimlerinin her ikisi de halkın iradesine sunulmasına rağmen referanduma evet diyen halk Milli Güvenlik Konseyi'nce kurdurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni iktidar yapmamıştır. Yani Evren'in, "halkın isteği" söylemine dayalı oluşturduğu meşruiyet zemini ve 12 Eylül öncesine dönme tehdidi 6 Kasım seçimlerinde işe yaramamıştır.

SONUÇ

Kenan Evren'in Anadolu gezilerindeki konuşmalarına genel olarak baktığımızda 12 Eylül öncesi döneme dikkat çekilmiş, darbe ve darbe sonrasındaki uygulamalar gerekçelendirilerek topluma anlatılmaya çalışılmıştır. Halkın bunları anlaması önemliydi, çünkü darbenin ve beraberindeki gelişmelerin meşruiyeti öncelikli olarak "halkın isteği, arzusu" söylemiyle sağlanmak istenmiştir. 12 Eylül öncesine dönülmemesi için halk, yapması gerekenler konusunda halk sık sık uyarılmıştır. Gezilerde bu konulara değinildikten sonra illerin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yapıları çerçevesinde konuşmalar da yapılmıştır. Basına yansıyan haberlerden gördüğümüz kadarıyla Evren, her bölgede sevgi gösterisinde bulunan kalabalık bir kitle tarafından karşılanmıştır. Evren, yönetimi ele aldığı günden itibaren en kısa sürede demokrasiyi tesis edeceğini her zaman vurgulamıştır. Bu kapsamda sırasıyla Kurucu Meclis'in, Danışma Meclisi'nin, yeni anayasanın, siyasi partiler ve seçim yasalarının, nihayetinde genel seçimlerin yapılacağını sürekli dile getirmiş ve 1983 yılı bitmeden belirli aralıklarla bunları gerçekleştirmiştir. Evren'in konuşmalarının ve darbe sonrasındaki uygulamalarının halk tarafından tasvip edildiği basın aracılığıyla açıkça görülmektedir. Ancak bunların tasvip edilmesinde askeri yönetimin getirdiği antidemokratik şartların etkili olup olmadığı göz önünde bulundurulması gereken bir noktadır. Eski siyasilerden Hüsamettin Cindoruk, Kenan Evren'in Anadolu gezilerinde yaptığı siyasi konuşmaları bir darbe propagandası olarak değerlendirmiştir (Dursun, 2005, s.147). Kenan Evren'in kişiliği hakkında bilgi veren Murat Belge, Evren'i "en keyfi diktatör" olarak tanımlamıştır. Bunun nedeni, siyasi liderler arasında Evren'in halka en yakın isim olması, her konuda düşündüğünü paylaşması ve halkın Evren'de bir yakını bulabilmesi olarak görülmüştür. Böylece "en keyfi diktatörlük", demokrasi şeklinde bir görünüm sağlayabilmiştir (Belge, 1993, 28).

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

- Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, C.10, B.156, 23 Eylül 1982, ss. 857-870
Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, C.3, B.61, 29 Haziran 1981, ss.583.
Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmetler Kanunu. *Resmi Gazete*, S. 10702, 9 Ocak 1961, s. 3000.
Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması, S. 17103, 12 Eylül 1980, ss. 1-6.
Milli Güvenlik Konseyi'nin Bildirileri. *Resmi Gazete*, S. 17103, 12 Eylül 1980, s. 8.
Milli Güvenlik Konseyi Kararı. *Resmi Gazete*, S. 17845, 21 Ekim 1982, ss. 1, 2.
7 Kasım 1982 Tarihinde Halkoyu İle Kabul Edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. *Resmi Gazete*, S. 17863, 9 Kasım 1982, s. 59.
Siyasi Partiler Kanunu. *Resmi Gazete*, S. 18027, 24 Nisan 1983, ss. 1-27.
Milletvekili Seçimi Kanunu. *Resmi Gazete*, S. 18076, 13 Haziran 1983, ss. 1-17.
Yüksek Seçim Kurulu Kararı. *Resmi Gazete*, S. 18221, 14 Kasım 1983, ss. 13-59

II. Araştırma ve Tetkik Eserler

- Ahmad, Feroz (2015). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. Ahmet Fethi (çev.), 5. Basım, İstanbul: Hil Yayın.
Akşin, Sina (2018). *Kısa Türkiye Tarihi*. XXV. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Aydın, Suavi ve Yüksel Taşkın (2017). *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*. 5. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
Başkaya, Fikret (1991). *Paradigmanın İflası*. İstanbul: Doz Yayınları.
Belge, Murat (1993). *12 Yıl Sonra 12 Eylül*. 3. Basım, İstanbul: Birikim Yayınları.
Belge, Murat (2014). *Militarist Modernleşme Almanya, Japonya ve Türkiye*. 3. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
Birand, M. Ali (1984). *12 Eylül Saat: 04.00*. 10. Basım, İstanbul: Karacan Yayınları.
Dilek, Oğuz (2014). Türkiye Kapitalizminde Zorun Rolü: Rızasız Bir Toplum Sözleşmesi Olarak 12 Eylül Askeri Darbesi. *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*, Güney Çeğin ve İbrahim Şirin (der.), 2. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 347-368.
Dursun, Davut (1991). *12 Eylül Darbesi Hatıralar Gözlemler Düşünceler*. İstanbul: Şehir Yayınları.
Evren, Kenan (1990). *Kenan Evren'in Anıları*. c. I, İstanbul: Milliyet Yayınları.
Evren, Kenan (1991). *Kenan Evren'in Anıları*. c. 4, İstanbul: Milliyet Yayınları.
Karpaz, Kemal H. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. Güneş Ayas (çev.), İstanbul: Timaş Yayınları.
Kubalı, Hüseyin Nail (1981). 12 Eylül, Atatürkçü Rönesansa Geçiş Dönemidir. *Kemalizm ve Türkiye*, S. 64, ss. 4-6.
Müftüoğlu, Oğuzhan (2000). *12 Eylül ve Türkiye Gerçeği Devrimci Yol Savunması*. 4. Basım, Ankara: Bireşim Yayınevi.

⁶YSK'nın açıkladığı kesin seçim sonuçlarına göre 19.740. 500 kayıtlı seçmenin 18.214.104'ü oyunu kullanmış ve oyların 17.328.735'i geçerli sayılırken 885.369'u geçersiz sayılmıştır. Bu tabloya göre seçimlere katılım oranı %92.27 olmuştur. Geçerli oyların seçime katılan siyasi partilere ve bağımsız adaylara göre yüzdeler olarak dağılım oranı sırasıyla ANAP %45.15, HP 30.46, MDP %23.27, bağımsızlar %01.12'dir. Seçimleri kazanan ANAP 211, HP 117, MDP 71 milletvekili çıkartmıştır. Bağımsız adaylardan ise milletvekilliği için yeterli oyu alabilen olmamıştır. Bkz. Yüksek Seçim Kurulu Kararı. *Resmi Gazete*, S. 18221, 14 Kasım 1983, ss. 13-59.

- Öztañ, Güven Gürkan (2018). *Türkiye’de Militarizm*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Öztürk, Şinasi, Fethi Nas, Ergün İçöz(2008). 24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/2, s. 15-32.
- McFadden, John H. (1985). Civil-Military Relations in The Third Turkish Republic. *Middle East Journal*, 39/1, ss. 69-85.
- Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği (1981). *12 Eylül Öncesi ve Sonrası*. Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Turhan, Metin (2016). *Alparslan Türkeş 1980-1997*. Ankara: Panama Yayıncılık.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12Eylül 1981) (1981). Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1982-9 Kasım 1983) (1983). Ankara: TBMM Basımevi.
- Ünal, Mehmet Ali (2010). 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi. *Türk Yurdu*, 30/277, s. 106-110.
- Yeniçeri, Özcan (2010). Siyasi ve Sosyolojik Dönüştürme Projesi Olarak 12 Eylül. *Türk Yurdu*, 30/27, ss. 19-31.

III. Süreli Yayınlar

- Evren: Bozulan Demokrasiyi İşletmeye Geldik. *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1980, ss. 1-7.
- Evren: Devleti Yıllarca İdare Etmek Niyetinde Değiliz. *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1980, ss. 1-7.
- Demokrasiyi Kurmanın İlk Perdesi Kapandı *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1981, ss. 1, 9.
- Millletin Gücüyle Anayasa’yı Tasvipten Geçireceğiz. *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1982, s. 11.
- Evren: İnsanları Kazanmalıyız. *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1982, s. 9.
- Cumhurbaşkanı Evren Aydın’da Konuştu, Vatandaşlar Arasında Ayrım Yapmak Haksızlık ve Suçtur. *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1983, s. 9.
- Evren: Siyasi Parti Kurma Hazırlıkları Tehlikeli Gidiş İçinde. *Cumhuriyet*, 8 Mayıs 1983, s. 7.
- Evren: Şimdi İnadına Parti Kurduruyorlar. *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1983, s. 11.
- Evren: İstikrar 2-3 Parti İle Oluyor. *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1983, s. 11.
- Devlet Başkanı Evren Dedi ki: “Batılılar Baskı Yapacaksa Yardımları Onların Olsun”. *Günaydın*, 20 Ekim 1981, s. 3
- Evren: Bu Toprakları Sahipsiz Bırakmayız. *Hürriyet*, 3 Ekim 1980, s. 1.
- Alevi Sünni Ayrımı Yapmak. *Hürriyet*, 18 Ocak 1981, s. 9
- Evren: Taviz Devri Bitti. *Hürriyet*, 9 Şubat 1983, s. 14.
- Bizans Oyunlarına İzin Vermeyeceğiz. *Hürriyet*, 11 Nisan 1983, s. 11.
- Evren: Seçimle 6 Kasımda. *Hürriyet*, 30 Nisan 1983, s. 11.
- Ordu Partileri Milli Birlik İçin Göreve Çağırıldı. *Milliyet*, 3 Ocak 1980, ss. 1, 8, 9.
- Evren: Hükümet Bu Hafta Kurulacak. *Hürriyet*, 17 Eylül 1980, s. 1.
- Org. Evren: Anarşinin Hakkından Gelmeden, Vatani Huzura Kavuşturmadan Gitmeyeceğiz. *Milliyet*, 15 Ekim 1980, s. 6.
- Evren: “Anarşinin Yarattığı Huzursuzluğun Giderilmesi İçin Bu İşe Atıldık. *Milliyet*, 20 Kasım 1980, s. 7.
- Milliyet*, Sendikalardan Her Kuruşun Hesabı Sorulacak. *Milliyet*, 17 Ocak 1981, s. 7.
- Teoman Erel, Suya Çizgi Değil, *Milliyet*, 21 Ekim 1981, s. 8.
- Evren: Geçiş Döneminde Siyasi Faaliyete İzin Yok. *Milliyet*, 18 Nisan 1982, s. 8.
- Evren: Ordunun Hiçbir Üyesi Diktatörlük Heveslisi Değildir. *Milliyet*, 28 Ekim 1982, s. 6.
- Ordu Kışlasına Dönmek İçin Hazırlıklarını Tamamladı. *Milliyet*, 4 Kasım 1982, s. 6.
- Evren: Eski Partilerin Yeniden Hortlmasına İzin Vermeyiz. *Milliyet*, 14 Mart 1983, s. 9.
- Evren: Önümüzdeki Seçimler, Öncekilerden Çok Farklı Olacaktır. *Milliyet*, 11 Nisan 1983, s. 7.
- Evren: Bazı Anarşistler Ermenilerle İşbirliği Yapıyor. *Milliyet*, 1 Ağustos 1983, s. 6.
- Kurucu Meclis 30 Ağustos-29 Ekim Arası Göreve. *Tercüman*, 16 Ocak 1981, s. 9.
- Günah Bizden Gitti. *Tercüman*, 30 Ağustos 1982, s. 12.
- Demokrasi İçin Sandık Başına. *Tercüman*, 7 Kasım 1982, s. 1.
- Cumhurbaşkanı Evren Hakkarı’de Konuştu: “Kimseye Bir Karış Toprak Vermeyiz”. *Tercüman*, 27 Haziran 1983, ss. 1-9.
- Hayırlı Olsun. *Tercüman*, 6 Kasım 1983, s. 1.
- Evren: Bana Verdikleri Listeyi Olduğu Gibi Tasdik Ettik. *Tercüman*, 14 Aralık 1983, s. 1.

IV. İnternet Kaynakları

- 12 Eylül Belgeseli. <https://youtu.be/3UBjF4aaMgo>, (19.06.2019).